

УДК 291.37:281.1

Я. М. Попович,
здобувач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПАЛОМНИЦТВО У РАННЬОХРИСТІЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Проаналізовано зародження паломництва у ранньохристиянській історії на основі праць Ермія Созомена та Сократа Схоластика. Висвітлено подорож імператриці Єлени, будівництво храмів у місцях, пов'язаних зі священною історією, дослідження текстів Святого Письма, прагнення відвідати могили мучеників як ключові моменти в становленні християнського паломництва. Досліджено літургійну та "позалітургійну" форми християнського паломництва.

Ключові слова: паломництво, ранньохристиянський період, Святе Письмо, літургія.

Постановка проблеми. Паломництво у християнській традиції має свою історію виникнення. Генеза цього духовно-практичного феномену тісно пов'язана з особливостями виникнення і становлення християнства як світової релігії. З'ясування формування концептуальної парадигми паломництва безпосередньо пов'язане із загальним історико-культурним контекстом.

Розкриття ранньохристиянського етапу паломництва, що є основною **метою статті**, в українській релігієзнавчій науці не було предметом окремого наукового аналізу, в чому й полягає **актуальність проблеми**.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні цього аспекту паломництва ми послуговувалися фундаментальними працями "Церковна історія" Ермія Созомена (біля 400-450) та "Церковна історія" в 7 книгах Сократа Схоластика (біля 380-439), а також окремими історичними джерелами.

Попри те, що паломництво тісно пов'язане з юдейською релігією, з якої і походило саме християнство, воно виникло достатньо пізно, оскільки перших паломників у чіткому значенні цього слова зустрічаємо лише в IV ст. До того часу можна вести мову хіба що про т. зв. "навчальні подорожі", які здійснювалися з метою вивчення окремих складних місць у Святому Письмі. Виразним прикладом є життя св. Єроніма, який, відповідально підійшовши до свого перекладу Біблії на латинську мову, переселився у Палестину, щоб досконало вивчити мови оригіналу Святого Письма.

Відомо, що перші християни Палестини зберігали у пам'яті місця, що стосувалися священної історії християнської релігії, подібно як юдеї пошановували тополи Старого Завіту. Однак це не є причиною висновку про те, що ці сакральні локуси були об'єктом паломництва християн.

Появу паломництв лише у IV ст. неможливо однозначно пояснити. Складно пояснити цей факт переслідуванням християн у Римській імперії, адже вони не були постійними, виникали час від часу у різних частинах держави; від періоду загальних переслідувань апологетів Ісуса Христа в епоху правління Деція та Валеріана був т. зв. "малий мир Церкви" у другій половині III ст. Якщо б існувала така потреба, то можна було спокійно мандрувати до святих місць, проте такого духовного поруху християн не було.

Натомість, велику, можна сказати, вирішальну роль у розвитку паломництв відіграли подорож імператриці Єлени до Святої Землі, віднайдення та прославлення хреста Спасителя, будівнича діяльність імператора Костянтина в Палестині, завдяки якому постали базиліки в Єрусалимі, Віфлеємі або в Хевроні. Ці святині мають особливе значення як для християнського культу загалом, так і для паломництв зокрема.

Ці події отримали широкий та особливий резонанс у християнському світі, звернули очі християн на святі місця, що мали безпосередній зв'язок із земною священною історією.

Практично від середини II ст. у християнських колах розпочалися інтенсивні дослідження над текстами Святого Письма, підживлені не лише релігійними, але й інтелектуальними почуттями.

Злам II і III ст. ознаменувався першими біблійними працями Клементя Олександрійського (+212), апогею біблійні студії отримали в діяльності Оригена (+254). Після нього постають десятки, якщо не сотні біблійних праць, про які нам відомо з "Історії Церкви" Евзебія з Цезареї (+339), а також із каталогу церковних авторів "Про славних мужів" св. Ієроніма (+419). Ці дослідження розвивалися як у колах ортодоксальних, так і гетеродоксальних. У латинському світі св. Амвросій (+397) навчав людей читання Біблії, особливо Старого Завіту, а після нього під кінець IV ст. велику справу виконав св. Ієронім, котрий переклав цілий текст Святого Письма на латинську мову, а завдяки своїй діяльності у Римі заохотив до його вивчання широкі кола римської аристократії. Як відомо, після свого переїзду у Віфлеєм у своїх листах та коментарях він пояснював біблійні тексти. Саме його фундаментальна спадщина стане основою західної біблеїстики.

Римська аристократія почала мандрівки до Святої Землі, маючи не лише біблійну освіту, але й засоби для організації паломництв. Меланія Старша і Молодша, Сильванія, Пойменія, Паула та Євстохій, імператриця Євдокія (V ст.) – ось кілька знаних у ті часи імен, що згадуються в письмових джерелах про відвідування Святої Землі.

З одного із листів св. Єроніма довідуємося про пишно й пафосно організовані подорожі вельмож знаті, що швидше нагадували не побожне християнське паломництво, а подорож із метою виявити свою показну релігійність. Тут маємо справу із розрізненням релігійного паломництва з відповідною духовною інтенційністю та релігійним туризмом, основною метою якого є ознайомлення з культурно-історичним пластом сакральних локусів.

Варто зазначити, що попри загальне зацікавлення Святим Письмом, ні в листах паломників, ні в описах паломництв не знаходимо біблійних аргументів про важливість цієї практики. Адже відомо, що до них заохочував Старий Завіт, в якому знаходимо, зокрема, т. зв. "пісні паломників" ("градуальні псалми"), а сам Ісус Христос відбував паломництво до Єрусалиму. Однак ці алюзії не захопили уваги паломників: вони їхали до місць, пов'язаних із Біблією, але не черпали з неї аргументів для відбування паломництва.

Було також чимало і небіблійних причин паломництв: на Сході знаходилися могили великих мучеників, яких шанували однаково і західні, і східні християни (скажімо, св. Юрій або св. Текля). Тут бачимо щоразу більше зацікавлення феноменологією чуда в християнському житті, що протягом віків зростатиме.

Окрім могил святих, паломники прагнули відвідати славних пустельників (скажімо, в Єгипті), справжніх мужів Божих, котрі, правда, воліли усамітнитися від людського соціуму в самотності й аскетизмі.

Варто зазначити, що в зрілому Середньовіччі, порівняно з пізньою античністю, значно зросло зацікавлення агіографічними оповідями.

Основоположним путівником для паломників була Біблія, котру вони попередньо ретельно студіювали: саме вона визначала траси, яких трималися прочани. Траси паломництв визначали місця біблійних місць: вони зазвичай були стандартними. Нерідко відвідували більше старозавітних місць, ніж новозавітних.

Якщо вести мову про спосіб відвідання біблійних місць, то варто виділити два елементи: приватний – позалітургійний та літургійний (у вузькому значенні цього слова).

Позалітургійний – це сама траса паломництва та пов'язані з нею обряди. Паломники відвідували відповідні біблійні місця, вислуховували пояснення провідників. Пізніше мало місце те, що можна би назвати "паломницькою літургією": читався відповідний фрагмент Святого Письма, пов'язаний із конкретним місцем (наприклад, біля неопалимої купини зачитувався фрагмент Святого Письма, в якому розповідалося про об'явлення Мойсееві Господа), рецитовався якийсь із псалмів, промовлялися молитва та благословення. Ці елементи повторювалися в різних варіантах, інколи до них додавалася Свята літургія.

З історичних текстів цікавою є реакція паломників на зустріч зі святими місцями. Наскільки Єгерія поза відчуттям великої радості з приводу відвідання тих місць не переживає надзвичайно своєї подорожі, настільки Паула реагує емоційно-чуттєво на ті місця, в яких народився, жив і помер Ісус Христос. Правда, варто зазначити, що автором цього емоційно-образного опису паломництва Паули є св. Єронім, котрий немало послуговується пафосною риторикою. В Єгерії зустрічаємо реакцію побожної та зацікавленої особи, а в Паули, натомість, видно також глибоке духовне переживання, як і вплив "біблійних студій" св. Єроніма; вона виражає не лише глибоке переживання, але й знання біблійних текстів.

Іншою є реакція Григорія з Нисси, великого теолога й містика, котрий прибув до Єрусалиму не з паломництвом, а швидше зі "службовою метою". Цей отець Церкви про паломництва висловлюється досить стримано і навіть упереджено.

Але таким був приватний аспект паломництв. Однак паломники прибували до Єрусалиму, щоб брати участь у величних літургійних богослужіннях, як, наприклад, Єгерія. Під час найважливіших свят літургійного року натовпи паломників відвідували святі місця в Єрусалимі й околицях, проте вже не приватно, а з метою участі в богослужіннях, в яких брали участь прочани разом із місцевим населенням, зокрема з численними монахами й монашками, що проживали в Єрусалимі. Паломники брали участь як в урочистих богослужіннях, так і щоденних.

"Приватна літургія", про яку вище йшла мова, відзначалася своєю "історичністю": її відправляли в місці давньої біблійної події, зачитувався фрагмент Святого Письма та промовлялася молитва, пов'язана з конкретним місцем. Схоже було і з єрусалимською літургією, що відправлялася під час свят. Її відправляли у тому місці, в якому колись історично відбулася певна подія, що становила семантику християнського свята.

Ця літургія часто була пов'язана з великими фізичними зусиллями: пішки у процесіях доводилося проходити кілька або кільканадцять кілометрів, її відправляли від світанку до заходу сонця, особливо під час Великого Посту.

Весь цей літургійний супровід, природне середовище, людські численні натовпи, що прибули з різних кінців світу й розмовляли різними мовами, пости, фізичні зусилля були причиною того, що паломники в особливий спосіб емоційно-духовно переживали подію відвідання Святої Землі та під глибоким враженням поверталися додому, приносячи інколи обряди єрусалимської літургії до своїх локальних церковних спільнот (скажімо, адорація святого хреста в Західній церкві бере свій початок конкретно з традиції єрусалимської церкви). У пізніших століттях паломники приносять у свої країни також і

загальний образ Єрусалиму – т. зв. "Кальварії", у котрих основним буде пасійний культ Ісуса Христа та Пресвятої Діви Марії.

Із плином століть, зокрема після VIII ст., коли паломництво до Палестини було пов'язане з численними небезпеками, починають домінувати інші об'єкти: могили святих (Петра і Павла в Римі, святого Якова в Сантьяго-де-Компостела), місця появи ангелів (Монте Гаргано в Апулії чи Монт-Сент-Мішель у Нормандії). Мабуть, найпізніше з'являються марійні санктуарії.

Серед паломницьких місць, пов'язаних безпосередньо з Ісусом Христом, популярними були ті, котрі були присвячені культу святого хреста (Оттобойрен у Баварії чи Святий Хрест у Польщі). Проте, порівняно зі згаданими вище, вони були менш популярними.

Зі зміною мети паломництва змінилися також його зміст та форма: зникає біблійний аспект, Святе Письмо вже не виступає путівником, цю роль починає виконувати легенда, побожна оповідь.

Паломництво, котре на початку свого виникнення було швидше малопоширеним явищем у християнській Церкві, стосувалося переважно еліти, пізніше стає більш масовим рухом, у результаті чого знаходить своє канонічне обґрунтування. Своєрідною формою було т. зв. "заступницьке паломництво", котре за своєю суттю суперечило самій інтенційності прощі. Таку форму паломництва однозначно критикували реформатори XVI ст.

Шукаючи джерела ідентичності паломництва, варто звернути увагу на еволюцію цієї релігійної практики в християнстві крізь призму розвитку теології, зокрема культу святих та його доктринального поглиблення або католицької маріології. Варто зазначити, що у пізній античності навіть не було згадки про марійні санктуарії як об'єкти паломництва. Правда, було б антиісторичною помилкою пробувати відкинути всі елементи, якими "обросли" паломництва протягом віків, наприклад, уже згаданий марійний акцент, мотивуючи фактом, що цей елемент не існував у стародавній Церкві. Серед них є багато цінних та не можна їх оминути, розглядаючи історію католицького культу, що розвивається і збагачується.

Паломництво образно називають "п'ятою" Євангелією, оскільки чітко пригадує нам, що християнство є "релігією факту" – втілення Ісуса Христа в історії людства.

Зустріч із тими місцями, в яких відбулися втілення та відкуплення, духовно й інтелектуально збагачує людину.

Кожне християнське паломництво наділене виразним христологічним змістом, навіть якщо мова йде про паломництво до марійного санктуарію чи гробу певного святого.

Старозавітне паломництво, що цементувало єдність ізраїльського народу, який ставав перед лицем Всемогутнього, відігравало важливу роль і в утвердженні ранньохристиянського паломництва. Адже Церква як новий Ізраїль також починала утверджуватися як міцна спільнота.

Паломництво пригадує, що релігія є не тільки справою душі, але й тіла – виступає інтегральним планом входження людини в світовий простір. Це чітко розуміли та практично реалізували ранньохристиянські паломники, котрі, зокрема, у фізичних зусиллях паломництва у Великий Тиждень перед урочистістю Великодня виражали свою побожність не лише зосередженими контемпліційними молитвами, але й фізичним зусиллям подорожі, яка для людини XXI ст. переважно видається немислимим.

Особливу історичну вагу мало паломництво біля 326 р. святої Єлени – матері Костянтина Великого. Приклад цієї особи був важливим для тисяч інших прочан, що вирушали на дороги духовного вдосконалення та пізнання місць, пов'язаних із земною історією Ісуса Христа. Саме вона першою потурбувалася про те, щоб увіковічнити страждання і воскресіння Ісуса Христа, збудувала (при допомозі тодішнього єпископа Єрусалима Макарія (біля 313-334) і, звичайно, самого Костянтина) у цих святих місцях будівлі, якими пізніше будуть захоплюватися численні паломники. Як подають джерела, Єлена віднайшла святий хрест – реліквію, що протягом століть притягатимуть до Єрусалиму не менше паломників, ніж прекрасні будівлі.

Окремою деталлю є те, що свята Єлена не була єдиною особою, котра у той час відвідувала Палестину. Тоді там також була Евтропія, мати дружини Костянтина. Саме з нею пов'язане будівництво церкви в Мамре – місці, котре так часто пізніше відвідували паломники.

Мамре – біблійне місце (біля Хеврону) перебування Авраама та Ісаака, недалеко від печери Махпела, де вони і поховані. Це місце укладання угоди між Богом та Авраамом. За тих часів у Мамре ріс гай великих дубів, де прабатько монотеїстичних релігій звів вівтар для Ягве. Перед покаранням Содому й Гомори під одним із таких дерев Авраам гостинно приймав ангелів, а також почув обітницю Господа, що Сара народить йому сина (Бут. 13,18; 18,1-19; 35,27; 49,29-33; 50,13). Це місце ототожнювалося загалом із Рама аль-Халіль (Халюль), яке розташоване біля 3 км. на північ від Хеврону. Припускається, що в часи Авраама це не було місто, а приватна територія аморитянина Мамри (звідси й виник топонім). Він, як і два його брати Ашכול та Анер, уклали угоду з Авраамом [1 : 1208].

Дуби в Мамре вважалися святими, оскільки Авраам спорудив у їх тіні вівтар Богові. У подальші епохи тут будували різні санктуарії, найчастіше присвячені старому дереву, під котрим патріарх розмовляв з ангелами. Ірод Великий оточив це місце кам'яним муром, де особливо виділив вівтар і джерело Авраама. Під час війни з римлянами це місце було знищене, однак пізніше відбудоване за

наказом відомого покровителя культури, мистецтва Адріана у 130 р. Після жорстокого придушення повстання Бар-Кохби у 135 р. в цьому місці продавали євреїв у неволю.

Саме теща Костянтина Евтропія звела у цьому місці християнську базиліку. Пізніше мусульмани теж шанували це святе місце [2 : 274].

Ось як пише про відвідання цього шанованого місця Ермія Созомен: "Місцеве населення разом із палестинцями, фінікійцями та арабами, що проживали далі, відзначали там щорічні свята. Сходиться там багато [...], для всіх то є очікуване свято: для євреїв, оскільки вони можуть похвалитися, що Авраам є главою їхнього племені, для поган через візит ангелів, натомість, для християн тому, що вже тоді побожному чоловікові об'явився той, який пізніше відкрито показався для спасіння людського роду як народжений з діви. Відповідно до визнаної релігії, одні шанують те місце, молячись до Бога всякого створіння, інші взивають допомоги ангелів, виливаючи жертвне вино та розпалюючи кадило або ж забиваючи для жертви волів, овець, козлів чи півнів [...] Одного дня, коли найкращим чином, як то прийнято у поган, складали жертву за описаним способом, прибула туди на молитву мати дружини Костянтина, котра пізніше розповіла про все цезареві" [3 : 89-90].

Коли імператор довідався про це, то у своїх листах наказав Макарію та Евзебію, єпископам сусідньої Цезареї, а також іншим єпископам із тих околиць, щоб збудували храм, котрий замикав би в своїх стінах криницю патріархів і дуб, які були важливими об'єктами культу для сповідників різних релігій. Після будівництва це святе місце далі відвідували не лише християни, але й юдеї та погани. Ермія Созомен свідчить, що в Мамре, окрім релігійних паломництв та релігійних практик, відбувалися теж торговельні ярмарки, що не є якимось винятком для середньовічних санктуаріїв. У багатьох шанованих середньовічних монастирях на найбільші християнські свята проводилися людні ярмарки, на котрих можна було придбати, передусім, різного роду деволюціоналії (предмети релігійного культу: ікони, хрести, скульптурні фігури, розарії, молитовники тощо), а також і різні господарські товари.

Наведені приклади з описів паломництв св. Єлени та інших представників імператорської родини промовисто доводять, що для Костянтина будівництво святинь на місцях, особливо позначених на сторінках священної історії Старого чи Нового Завітів, були елементом його релігійної політики. Тому особистість імператора, який надав християнству права свободи, безпосередньо заангажована в справу виникнення та формування самого концептуального оформлення християнського культу, зокрема його паломницького сегменту, а також культурних векторів у становленні сакральної географії християнства.

Приклад монарших осіб був вельми важливим для активізації паломницького руху до Палестини.

Зважаючи на знаковість і важливість паломництва матері імператора Єлени до Святої Землі, що було не тільки ідейним відправним пунктом у християнстві відвідань святих місць, але й джерелом літургійного календаря (встановлення свята Воздвиження Чесного Хреста Господнього), агіографічного корпусу (історії життя святої Єлени), сакрального мистецтва (іконографічні сюжети про знайдення та прославлення хреста), дозволимо собі навести приклад історичного опису цієї мандрівки. Маємо на увазі "Церковну історію" Сократа Схоластика.

Мати імператора Костянтина отримала уві сні низку містичних видінь, які вказували їй на необхідність відвідати святий град Єрусалим. У той час це місто після придушення єврейських повстань і вигнання самих євреїв було практично знищене і спустошене. Єлена почала шукати Гроб Ісуса Христа, що було нелегко зробити. Складність полягала у тому, що язичники, намагаючись знищити видимі пам'ятки світоглядно незрозумілої для них релігії, засипали це місце землею і спорудили на тому місці статую богині Афродіти [4: 109-112].

Варто окреслити певний історичний контекст подій, які перетворили Єрусалим на поганське місто, в якому євреям навіть було заборонено перебувати.

Після захоплення і зруйнування Єрусалиму в 70 р. певний час місто залишалося в руїнах, серед яких проживала невелика кількість населення. Коли було придушено повстання євреїв у діаспорі (115-117), на усіх євреїв імперії впали криваві репресії, а на Храмовій горі на місці зруйнованої святині було зведено язичницьке капище.

У 132-135 рр. в Юдеї відбулося антиримське повстання, відоме в історії під двома назвами: II юдейська війна та Повстання Бар-Кохби. Про самого провідника повстання відомо мало. Єврейська традиція оповідає про нього як про вождя, який керував і економікою території, що перебувала під його контролем, і армією. У сучасних йому документах та монетах, які він чеканив, Бар-Кохба іменується несі Ізраель ("князь Ізраїлю").

Зважаючи на відсутність докладних історичних даних, історики припускають, що повстання вибухнуло ймовірно в 132 р.

Цьому передували окремі антиєврейські кроки римського імператора Адріана, який відвідав місто у 130 р. Згідно його декрету, здійснення обряду обрізання каралося смертною карою, а на місці Єрусалиму він звів нове місто, яке назвав на свою та Юпітера Капітолійського честь Елія Капітоліна (Publius Aelius Hadrianus). У цьому місті імператор збудував храм Юпітера, що і викликало продовження антиримських повстань євреїв діаспори 115-117 рр.

Елія Капітоліна, як й інші римські колонії, була споруджена за взірцем римського військового табору (квадрат, всередині котрого проводяться вулиці, що перетинаються під прямим кутом). З того часу місто і не піддавалося принциповому переплануванню, схема і розміри сьогоdnішнього Старого міста в основному співпадають із тими, що склалися при Адріані. На місці Храму було зведено святилище Юпітера, а там, де колись розташовувалося Святеє Сятих, була встановлена кінна статуя Адріана. У місті були збудовані й інші язичницькі храми (Венери, Юпітера, Юнони та Мінерви), споруджені дві тріумфальні арки й терми. Елія Капітоліна була невеликим провінційним містом. Протягом двох-трьох століть у місті існувала християнська спільнота, і туди прибували християнські паломники, одними з перших серед яких були саме представники родини імператора Костянтина. Фактично і єврейським паломникам дозволялося відвідувати місто, але не проживати у ньому.

Заснування на руїнах Єрусалима римського міста та осквернення найсвятішого в очах євреїв місця язичницьким богослужінням стало однією з основних причин повстання Бар-Кохби, в ході якого ненадовго повстанці заволоділи святим містом, спорудили на місці зруйнованого тимчасовий храм і, можливо, відновили жертвопринесення.

Історик Кассій повідомляє, що римляни в ході боїв зруйнували 50 фортець, знищили 985 поселень і вбили 580 тис. людей. Чимало загинуло і римлян. За своїми масштабами повстання Бар-Кохби практично переросло у війну, що загрожувала всій Римській імперії.

Останнім оплотом Бар-Кохби була фортеця Бетар в Юдейських горах. Саме тут загинув і лідер повстання (ймовірно, це сталося у 135 р.). В єврейській традиції падіння Бетара було трагедією, рівнозначною руйнуванню Першого чи Другого храмів. Під час репресій, що слідували після цього, більша частина єврейського населення Юдеї була знищена. Вцілілі піддалися жорстоким переслідуванням, були поширені продаж у рабство та виселення з рідних місць, суворо заборонялося проводити юдейські обряди. У результаті цієї поразки Юдея остаточно втратила свою незалежність. Так завершилась остання із великих воєн, котру вели євреї стародавнього світу.

Під загрозою смертної кари, згідно декрету Адріана, у місто Єрусалим було заборонено доступ всім обрізаним [5; 6].

Після смерті Ісуса Христа християни оточили турботливою опікою та пошаною місце Його поховання. Вороги ж християнства засипали те місце землею і навіть звели там святилище Афродіти, розмістивши там її статую.

Про це все довідалася мати Костянтина. Після її наказу знести статую античної богині на тому місці у землі знайшли три хреста: на одному із них було розп'ято Месію, а двох інших – розбійників. Також знайшлася табличка Пилата, на якій трьома мовами було написано "Ісус Назарянин цар юдейський".

Єлена дуже засмутилася через те, що не було відомо, на якому конкретно хресті помер Ісус. Однак єпископ Макарій, звернувшись до Бога з проханням містичної вказівки, отримує виразний знак автентичності хреста Христового: до тіла смертельно хворої жінки по чергово прикладали три хрести, і від торкання до одного з них вона цілковито одужала. Таким чином, було знайдено дерево святого хреста. Єлена наказала на місці Гробу Господнього збудувати прекрасну святиню, котру назвала Новий Єрусалим, на протигагу Храму, що лежав у руїнах.

Мати Костянтина частину хреста помістила в срібній скриньці і помістила для загального пошанування. Іншу частину відправила в столицю своєму синові, який помістив її в свою власну статую, що височіла на величезній колоні на форумі Костянтина. Імператор вірив, що місто, котре має таку велику реліквію, ніколи не загине.

Сократ Схоластик уточнює стосовно цієї статуї: насправді це було зображення Христа як Сонця віри.

Єлена відправила своєму синові теж цвяхи, котрими було прибито тіло Христа. Костянтин зробив із них шолом, який використовував під час військових походів.

Імператор особисто постачав матеріали для будівництва храму Гробу Господнього (Нового Єрусалиму). Мати правителя, звівши в Єрусалимі Новий Єрусалим, збудувала також храм у Віфлеємі на місці народження, а також на тій горі, звідки Христос вознісся на небо.

Історик свідчить, що св. Єлена під час свого паломництва та керівництва будівництвом храмів вела аскетичний спосіб життя, сама подавала їжу на стіл [4: 109-112].

Висновки. Християнське паломництво, незважаючи на теологічний зв'язок із юдаїзмом, який впродовж віків практикував відвідання сакральних місць, передусім Єрусалимського храму, виникає лише в IV ст. Вирішальним моментом у зародженні християнського паломництва відіграла подорож імператриці Єлени до Святої Землі, а також будівництво храмів у Єрусалимі, Віфлеємі, Хевроні, котре здійснив імператор Костянтин. "Теоретичною" основою паломництва були студії над Святим Письмом. Римська еліта прагнула наочно відвідати місця священної історії та місця поховання мучеників. Паломництво відбувалося у літургійній (у вузькому значенні слова) та "позалітургійній" формах (читання і розважання відповідних фрагментів Біблії у певних місцях). Становлення паломницької практики співпадало з відродженням і відбудовою найважливіших місць священної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Harris R. Laird. The Theological Wordbook of the Old Testament / [Harris R. Laird, Gleason L. Archer Jr., Waltke Bruce K.]. – Chicago : Moody Press, 1980. – 1486 p.
2. Negev A. Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej / A. Negev. – Warszawa : Da Capo, 2002. – 462 s.
3. Sozomen H. Historia Kościoła / H. Sozomen. – Warszawa : PAX, 1980. – 555 s.
4. Scholastyk S. Historia Kościoła [Електронний ресурс] / S. Scholastyk ; [przekł. S. J. Kazikowski, wstęp E. Wipszycka, komenatrz A. Ziolkowski]. – Warszawa : IW PAX 1986. – Режим доступу : http://www.pistis.pl/biblioteka/sokrates_scholastyk_historia_kosciola.pdf.
5. Бар-Кохбы восстание [Електронний ресурс] // Еврейская электронная энциклопедия. – Режим доступу : <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10418&query=>.
6. Иерусалим. Исторический обзор [Електронний ресурс] // Еврейская электронная энциклопедия. – Режим доступу : <http://www.eleven.co.il/article/15479>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Harris R. Laird. The Theological Wordbook of the Old Testament / [Harris R. Laird, Gleason L. Archer Jr., Waltke Bruce K.]. – Chicago : Moody Press, 1980. – 1486 p.
2. Negev A. Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej / A. Negev. – Warszawa : Da Capo, 2002. – 462 s.
3. Sozomen H. Historia Kościoła / H. Sozomen. – Warszawa : PAX, 1980. – 555 s.
4. Scholastyk S. Historia Kościoła [Elektronnyy resurs] / S. Scholastyk ; [przekł. S. J. Kazikowski, wstęp E. Wipszycka, komenatrz A. Ziolkowski]. – Warszawa : IW PAX 1986. – Rezhym dostupu : http://www.pistis.pl/biblioteka/sokrates_scholastyk_historia_kosciola.pdf.
5. Bar-Kokhby vosstanie [The Bar Kokhba Revolt] [Elektronnyy resurs] // Evreyskaia elektronnaia entsyklopediya [Jewish On-Line Encyclopedia]. – Rezhym dostupu : <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10418&query=>.
6. Ierusalim. Istoricheskiy obzor [Jerusalem. Historical Overview] [Elektronnyy resurs] // Evreyskaia elektronnaya entsyklopediya [Jewish On-Line Encyclopedia]. – Rezhym dostupu : <http://www.eleven.co.il/article/15479>.

Матеріал надійшов до редакції 08.10. 2014 р.

Попович Я. Н. Паломничество в раннехристианский период.

Проанализировано зарождение паломничества в раннехристианский период на основании работ Эрмия Созомена и Сократа Схоластика. Освещены путешествие императрицы Елены, строительство храмов в местах, связанных со священной историей, исследование текстов Священного Писания, желание посетить могилы мучеников как ключевые моменты в становлении христианского паломничества. Исследованы литургическая и "внелитургическая" формы христианского паломничества.

Ключевые слова: паломничество, раннехристианский период, Святое Письмо, литургия.

Popovych Ya. M. Pilgrimage in the Early Christian Period.

The pilgrimage emergence in the early Christian period, based on the works by Hermias Sozomenus and Socrates Scholasticus is analyzed. Empress Helena's voyage, the construction churches in areas associated with the sacred history, the study of the Holy Bible, the desire to visit the martyrs' graves as key points in the Christian pilgrimage development are highlighted. The liturgical and "paraliturgical" forms of Christian pilgrimage are studied. It is concluded that Christian pilgrimage, despite the theological connection with Judaism, which practiced visiting of sacred places, specifically Jerusalem temple, appeared in the IV century. The crucial moment in the Christian pilgrimage establishment was the Empress Elena's pilgrimage to the Saint Land, the construction of temples in Jerusalem, Bethlehem, and Hebron, made by the emperor Constantine. The theoretical bases of pilgrimage were studios on the Saint Letter. The Roman elite wanted to visit places of the saint history and martyrs' graves. The establishment of the pilgrimage practice coincided with the revival and reconstruction of the most important places of the saint history.

Key words: pilgrimage, Early Christian period, Saint Letter, liturgy.